

Збігнєв Казімеж Бжезинський

(нар. 1928 р.) – американський політолог і державний діяч. Один із авторів глобальної стратегії антикому-нізму, теорії конвергенції, теорії технотронної ери та концепції світо-вого лідерства США нового типу. Апологет політики активного проти-стояння антикомунізму. Викладав у Гарвардському університеті (у 1953 р. отримав ступінь доктора філософії), у 1961 р. перейшов до Колумбійського університету, очоливши Інститут проблем комунізму. Радник в адміністраціях Дж. Ф. Кеннеді та Л. Джонсона (протягом 60-х рр.). У 1977–1981 рр. обіймав посаду помічника президента з національної безпеки в адміністрації Дж. Картера. В останні роки – один із керівників Центру стратегічних і міжнародних досліджень. Нині професор кількох університетів, член ради директорів Національного фонду підтримки демократії, член Американської академії гуманітарних і природничих наук. Основні праці: *«Між двох століть. Роль Америки в технотронну еру»* (1970), *«Велика шахівниця»* (1997), *«Вибір: світове панування чи світове лідерство»* (2004) та ін.

Розділ І. Гегемонія нового типу

Гегемонія так само давня, як і людство. Проте нинішня провідна роль Америки у світі вирізняється швидкістю свого виникнення, своїми глобальними масштабами та способом її здійснення. Протягом одного століття Америка пережила трансформацію – і була також трансформована міжнародною динамікою – від країни, відносно ізольованої у західній півкулі, до держави, яка має безпрецедентну глобальну могутність та вплив.

Короткий шлях до світового панування

Іспано-американська війна 1898 р. була першою завойовницькою війною Сполучених Штатів. Вона відсунула

зону панування Америки до далеких рубежів Тихого океану, за межі Гавайських островів, аж до Філіппін. Уже наприкінці того століття американські стратеги стали опрацьовувати доктрину панування на двох океанах, а військово-морський флот США кинув виклик гаслу «Британія – володарка морів». Претензії Сполучених Штатів на особливий статус єдиного охоронця безпеки в західній півкулі, проголошені на початку цього століття в доктрині Монро і в подальшому виправдовувані «особливою долею» Америки, ще більше посилювалися після побудови Панамського каналу, який полегшив її військово-морське панування як у Атлантичному, так і в Тихому океанах.

Швидка індустріалізація національної економіки дала Америці надійну базу для посилення її геополітичних амбіцій. Коли вибухнула перша світова війна, економічний потенціал Сполучених Штатів становив уже близько 33 % від світового ВВП, змістивши Великобританію з позиції провідної промислової країни. Цей винятковий економічний динамізм підсилювався культурою, яка заохочувала експерименти та новації. Політичні інститути Америки та економіка вільного ринку створили безпрецедентні можливості для амбітних і нетрадиційно мислячих винахідників, яких у їхніх спробах реалізації власної мрії не стримували ані архаїчні привілеї, ані жорсткі соціальні ієрархії. Одне слово, національна культура була унікально сприятливою для економічного зростання, а, залучаючи та швидко асимілюючи найталановитіших людей з-за кордону, культура Америки і в цей спосіб сприяла посиленню національної могутності та її експансії.

Перша світова війна надала першу нагоду для широкомасштабного перекидання збройних сил Америки до Європи. Доти майже ізольована держава швидко перекинула декілька сот тисяч вояків через Атлантичний океан. Це була трансокеанська експедиція, безпрецедентна за своїм обсягом і масштабом, що провістило появу нового великого гравця на міжнародній арені. Не менш важливо й те, що ця війна також заохотила американську дипломатію до перших великих спроб застосувати американські принципи в пошуках розв'язання міжнародних проблем Європи.

Однак, у строгому розумінні, перша світова війна все ще була переважно не світовою війною, а європейською. Проте її

саморуйнівний характер ознаменував початок кінця європейського політичного, економічного та культурного панування над рештою світу. В ході цієї війни жодна окрема європейська держава не була в змозі здобути рішучу перевагу, і на її остаточний результат значний вплив справило втручання в конфлікт держави неєвропейської, Сполучених Штатів Америки. Після цього Європа все більше ставатиме об'єктом, а не суб'єктом глобальної політики сили.

Проте цей короткий спалах глобального лідерства Америки не призвів до тривалого втягнення її у світові справи. Замість цього Сполучені Штати знову швидко повернулися до улюбленого ними ізоляціонізму в суміші з ідеалізмом.

З цією схильністю узгоджувалася й американська концепція безпеки, що базувалася на сприйнятті Сполучених Штатів як континентального острова. Американська стратегія зосереджувалася на захисті своїх берегів, а отже, була вузьконаціональною за масштабами, а міжнародні або глобальні міркування при цьому майже не бралися до уваги. Головними гравцями на міжнародній арені залишалися європейські держави і дедалі більше – Японія.

Європейська ера у світовій політиці остаточно завершилася в ході другої світової війни. Протягом наступних 50 років тривало двополосне американо-радянське змагання за світове лідерство.

Кожен із суперників мав свій власний ідеологічний заклик, заряджений історичним оптимізмом, що виправдовував неминучі насильницькі дії, до яких йому доведеться вдатися, щоб здобути остаточну перемогу. Кожен із суперників явно домінував у зоні свого впливу, на відміну від тих, хто мріяв про імперську Європу, її глобальну гегемонію, але при цьому навіть не спромігся домогтися незаперечної влади в самій Європі. Кожен із двох також використовував свою ідеологію для посилення свого впливу на васалів і переможених, що подеколи нагадувало добу релігійних воєн.

Поєднання світового геополітичного масштабу і проголошеної універсальності супротивних догм надавало цьому змаганням безпрецедентної гостроти. Але був ще й додатковий фактор, також пов'язаний з глобальними наслідками, який перетворив це суперництво на воістину унікальний двобій. Поява ядерної зброї означала, що безпосередня війна класичного типу між

двома основними суперниками не тільки призведе до їхнього взаємного знищення, а й матиме фатальні наслідки для більшої частини людства. Таким чином гострота конфлікту дивовижним чином поєднувалася з надзвичайною стриманістю обох суперників.

У геополітичному плані цей конфлікт точився переважно на периферії Євразії. Китайсько-радянський блок домінував на більшій її частині, проте її периферію він не контролював. Північна Америка зуміла успішно закріпитися як на крайньому західному, так і на крайньому східному узбережжях великого Євразійського континенту.

Успішне стримування Північною Америкою спроб євразійського блоку запанувати над усією Євразією закінчилося тим, що змагання в кінцевому рахунку було виграно без застосування зброї. Вирішальну роль у цій боротьбі відіграли політична життєздатність, ідеологічна гнучкість, економічний динамізм та культурна привабливість. Очолювана Америкою коаліція зберегла свою єдність, тоді як китайсько-радянський блок розколовся менше як за два десятки років. Почасти це пояснювалося більшою гнучкістю демократичної коаліції, на відміну від ієрархічної та догматичної, але й крихкої природи комуністичного табору. Учасники першої поділяли спільні цінності, проте без формальних доктринальних рамок. У другому блоці наголос робився на ортодоксальному догматизмі, де лише один центр був наділений правом тлумачити ідеологію. Головні васали Америки були також значно слабшими, ніж сама Америка, тоді як Радянський Союз не міг протягом невизначеного часу ставитися до Китаю як до свого підлеглого. Сприятливий результат був також досягнутий завдяки тому, що американська сторона довела свою більшу динамічність у економічному й технологічному планах, а Радянський Союз поступово деградував і не міг ефективно конкурувати ні в економічному зростанні, ні в розвитку мілітарної технології. Економічний занепад у свою чергу прискорив ідеологічну деморалізацію.

Радянська військова могутність (і той страх, який вона вселяла народам західних країн) протягом тривалого часу маскувала істотну асиметрію між двома суперниками. Америка насправді значно багатша, значно більше технологічно розвинена, набагато гнучкіша та більш новаторська у військовому плані, в соціальному аспекті – більш творча і приваблива. Ідеологічні догми також

висотували творчий потенціал Радянського Союзу, роблячи його систему все жорсткішою, а його економіку все затратнішою і менш конкурентоспроможною в технологічному плані. Оскільки війна, що призвела б до взаємного знищення, так і не вибухнула, у тривалому змаганні терези в кінцевому рахунку переважили на користь Америки.

На кінцевий результат помітно вплинули також культурні міркування. Коаліція, очолювана Америкою, у своїй масі позитивно сприйняла чимало атрибутів політичної та соціальної культури Америки. Два найважливіші союзники США на західній та східній околицях Євразійського континенту – Німеччина і Японія – відновили своє економічне здоров'я в обстановці невимовного захоплення американськими цінностями. Сполучені Штати сприймалися як суспільство майбутнього, гідне захвату та наслідування.

Радянський Союз зрештою вибухнув і розпався, ставши жертвою не воєнної поразки, а дезінтеграції, що була прискорена економічною та соціальною напругою.

Перша світова держава

Крах їхнього суперника поставив Сполучені Штати в унікальне становище. Вони залишилися єдиною справді світовою державою. А проте виняткова роль Америки в глобальному плані легко ототожнюється з такою самою роллю давніших імперій, хоч вона й була регіонально обмеженіша. Ці імперії будували свою владу на ієрархії васальних територій, протекторатів і колоній, які сплачували їм данину і народи яких звичайно розглядались як варвари. До певної міри ця застаріла термінологія не є цілком недоречною для деяких держав, що нині перебувають в орбіті Америки. Як і в минулому, застосування «імперської» сили Сполучених Штатів значною мірою опирається на вищу організацію, на здатність швидко мобілізувати значні економічні та технологічні ресурси для воєнних цілей, на непрямий, але значний культурний вплив американського способу життя, а також на голий динамізм та на конкурентну природу, внутрішньо притаманну соціальній та політичній елітам Америки.

Давні імперії також почасти володіли цими атрибутами. Першим на думку спадає Рим. До розпаду Римської імперії у

кінцевому підсумку привели три головні причини. По-перше, імперія стала надто великою, щоб нею можна було керувати з єдиного центру, а коли вона розкололася на західну і східну половини, це автоматично зруйнувало монополістичний характер її влади. По-друге, тривалий період імперської гордині породив культурний гедонізм, який поступово висотав волю політичної еліти до величі. По-третє, постійна інфляція також підірвала здатність системи підтримувати свій розвиток без соціальних жертв, які громадяни вже не готові були приносити. Культурний занепад, політичний розкол та фінансова інфляція об'єдналися і зробили Рим вразливим навіть для варварів з близького зарубіжжя. За сучасними стандартами, Рим не був справді світовою державою, а тільки регіональною. Римська імперія була «світом у собі», а її висока політична організація та культурна вищість зробили її провісником пізніших імперських систем ще більшого географічного масштабу.

А проте й Римська імперія не була унікальною.

Історія Китаю – це різні цикли возз'єднання та експансії, які перемежовувалися із циклами занепаду та фрагментації. Декілька разів Китай успішно створював імперські системи, які були самодостатніми, ізольованими і не мали більш-менш організованих зовнішніх суперників. Як і Рим, ця імперія була складним фінансовим, економічним, освітнім та військовим організмом. Контроль над величезною територією та більш як 300 мільйонами людей, які на ній проживали, здійснювався всіма цими засобами, і при цьому велику роль відігравала централізована політична влада, яку підтримувала надзвичайно ефективна кур'єрська служба.

Занепади і падіння кількох китайських імперій передусім були спричинені внутрішніми факторами. Як і Рим, імперський Китай сьогодні може великою мірою бути класифікований як регіональна держава. Однак у період розквіту Китай не мав рівних собі у світі.

Для того, щоб знайти дещо ближчу аналогію до сучасного поняття глобальної влади, звернемося до такого визначного явища, як Монгольська імперія, її було створено внаслідок запеклої і переможної боротьби з великими і добре організованими супротивниками. Серед переможених були королівства Польське та Угорське, Священна Римська імперія, декілька російських та руських князів.

Римська, Китайська та Монгольська імперії були регіональними передвісниками претендентів на глобальну владу. Монгольська імперія утримувала політичний контроль, більше покладаючись на військову потугу, а пізніше на адаптацію і навіть асиміляцію до місцевих умов.

Після цього осередком як глобальної влади, так і головних борінь за глобальну владу стала Європа. І приблизно за три сотні років невелика південно-західна периферія Євразійського континенту вперше в історії досягла (через поширення влади на морі) справді глобального панування, закріпившись і утвердившись на всіх континентах земної кулі.

Однак це панування ще не означало, що Західна Європа здобула глобальну владу. В широкому розумінні, до середини XVII ст. наймогутнішою європейською державою була Іспанія. Наприкінці XV ст. вона також стала великою заморською імперською державою, плекаючи глобальні амбіції.

До першої світової війни Великобританія здійснювала глобальне морське панування в міру того, як Лондон перетворювався на головний фінансовий і торговельний центр світу, а британський військово-морський флот «панував на морях». Великобританія, безперечно, мала великий вплив за кордоном, але, як і інші європейські претенденти на глобальну гегемонію, не змогла одноосібно домінувати в Європі. Замість цього вона опиралася на витончену дипломатію рівноваги сил, а в кінцевому рахунку на англо-французьку Антанту з метою не допустити домінування на континенті чи то Росії, чи Німеччини.

Свої закордонні володіння Британська імперія спочатку набувала шляхом поєднання дослідницьких експедицій, торгівлі та завоювань. Але, подібно до своїх римських та китайських попередників або французьких та іспанських суперників, вона також значною мірою черпала сили в усвідомленні своєї культурної вищості. Ця вищість була не лише суб'єктивною пихою з боку панівного класу імперії, а й концепцією, яку поділяли багато її підданих небританського походження.

Коротко підсумуємо. Рим здійснював своє панування головним чином через вищу військову організацію та культурну привабливість. Китай значною мірою опирався на ефективну бюрократію, яка правила імперією, спираючись на спільну етнічну ідентичність і посилюючи свій контроль завдяки

високорозвиненому відчуттю культурної вищості. Монгольська імперія поєднувала військову потугу, що спиралася на передову воєнну тактику зі схильністю до асиміляції і цим забезпечувала своє панування. Британці (як і іспанці, голландці та французи) здобували авторитет мірою того, як їхній прапор ішов слідом за торговельними місіями, і їхній контроль аналогічним чином посилювався завдяки вищій військовій організації та насадженню своєї культури. Проте жодна з цих імперій не була світовою. Навіть Великобританія не мала справжньої глобальної влади. Вона не контролювала Європу, а лише підтримувала в ній баланс сил. Стабільність Європи була критично важливим фактором міжнародного панування Великобританії, а саморуйнація Європи з неминучістю знаменувала кінець британської світової могутності. На відміну від цього, сьогодні масштаби і ступінь проникнення американської глобальної могутності є унікальними. Сполучені Штати не тільки контролюють усі океани та моря світу, а й розвинули дієвий наступальний воєнний потенціал для прибережного амфібійного контролю, який дозволяє їм переносити свою потугу на суходіл у випадку необхідності зміцнення свого політичного впливу, їхні військові легіони твердо закріпилися на західній та східній околицях Євразії, і вони контролюють також Перську затоку. Американські васали та залежні держави, чимало з яких прагнуть поєднатися з Вашингтоном тіснішими офіційними вузами, розсіяні по всьому Євразійському континенту. Економічний динамізм Америки створює необхідні передумови для реалізації її глобальної першості.

Ще важливіше те, що Америка зберегла і навіть розширила свою провідну роль у використанні найновіших наукових досягнень у галузі воєнної техніки, створивши цим самим військовий істеблішмент, якому в технологічному плані немає рівних; це єдиний потенціал, який має змогу досягти будь-якої точки світу. Протягом усього цього періоду вона утримувала конкурентну перевагу в економічно вирішальних інформаційних технологіях. Освоєння американцями найновіших галузей економіки завтрашнього дня свідчить, що технологічна могутність США ще не скоро буде перевершена, а надто коли врахувати, що в економічно вирішальних галузях американці утримують чи навіть розширюють перевагу в продуктивності над своїми західноєвропейськими та японськими суперниками.

Одне слово, Америка стоїть на вершині у чотирьох вирішальних сферах глобальної влади: у військовому плані вона спроможна досягти будь-якої точки земної кулі – і не має в цьому суперників; у плані економічному вона залишається головним локомотивом глобального розвитку, навіть якщо в деяких аспектах їй кидають виклик Японія та Німеччина (жодна з яких не має інших атрибутів глобальної могутності); у плані технологічному вона зберігає провідну роль у найновіших сферах; у плані культурному, незважаючи на деяку грубуватість, вона має незрівнянну привабливість для всього світу, а надто для молоді. Все це дає Сполученим Штатам політичну перевагу, на яку не може розраховувати жодна інша держава. Саме поєднання цих чотирьох факторів робить Америку єдиною всеосяжною глобальною наддержавою.

Друкується за: Бжезинский Зб. Великая шахматная доска: господство Америки и ее геостратегические императивы / Зб. Бжезинский ; [пер. с англ.]. – М. : Международные отношения, 1998. – С. 13–43.